

Cite: Zaiats, T. A., & Zhakhovska, V. L. (2021). Konvertatsiia sotsialnoho kapitalu v Ukraini: superechnosti, pryntsyipy i perspektyvy [Conversion of Social Capital in Ukraine: Contradictions, Principles and Prospects]. *Demography and Social Economy*, 1 (43), 63-79.

УДК 330.1 +316 (477)
JEL CLASSIFICATION: A13

Т. А. ЗАЯЦЬ, д-р екон. наук, проф., зав. відділу
Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: scap@online.ua
ORCID 0000-0002-9767-5527
Scopus ID 55864441800

В. Л. ЖАХОВСЬКА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: valentinnazh@gmail.com
ORCID 0000-0002-2361-1088

КОНВЕРТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: СУПЕРЕЧНОСТІ, ПРИНЦИПИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена проблемам конвертації соціального капіталу, що ґрунтуються на новітніх уявленнях щодо цього з урахуванням специфіки його формування в Україні та практик європейських країн. Актуальність статті обумовлена необхідністю розвитку відкритих продуктивних форм партнерства задля суспільного консенсусу та економічного зростання. Метою статті є визначення специфіки конвертації соціального капіталу як складової сукупного національного, її суперечностей та принципів реалізації в державній політиці. У статті використано загальнонаукові методи дослідження. Новизною є систематизація існуючих взаємозв'язків і взаємозалежностей у цій сфері, а також обґрунтування моделей мінімізації можливих негативних наслідків для суспільства. Концептуально визначено позиції соціального капіталу в структурі сукупного капіталу, його зв'язки з іншими формами капіталу, а також доведено провідну роль відкритого соціального капіталу в формуванні демократичного суспільства. Розкрито специфіку конвертації соціального капіталу порівняно з іншими формами капіталу. Встановлено, що суперечність між національним і корпоративним соціальним капіталом набуває ознак усталеності. Обґрунтовано основні принципи та способи конвертації соціального капіталу, адекватні умовам становлення демократичного суспільства. На основі оцінки реальних тенденцій соціально-економічного розвитку і поширених соціальних практик виокремлено три можливі моделі мінімізації супереч-

ностей, що виникають під час процесу конвертації вітчизняного соціального капіталу, кожна з яких підпорядкована вирішенню конкретних завдань та досягненню певних цілей розвитку. Модель мобілізаційної адаптації ґрунтується на формуванні у суспільстві нових цінностей, норм з боку публічної влади із використанням здебільшого ідеологічних ресурсів впливу на основі авторитету та довіри до неї громадян. Модель інституціональної модернізації орієнтована на оновлення законодавчо встановлених норм і правил через їх наближення до реальних економічних потреб та соціальних практик відповідно до уявлень про те, що будь-який закон становить собою зведену в норму вкорінену традицію. Модель компромісних рішень передбачає досягнення балансу між формальними і неформальними нормами з метою досягнення синергетичного ефекту.

Ключові слова: конвертація, моделі, принципи, соціальний капітал, суперечності.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Будь-яке суспільство володіє певним потенціалом продуктивного і контрпродуктивного соціального капіталу, конвертуючи в нього запаси ресурсів, взаємозв'язків, активів. Необхідною умовою успішної конвертації є неперервність інвестування в розвиток капіталу — вільного та робочого часу, професійних знань і життєвого досвіду, матеріальних і фінансових ресурсів. У цьому сенсі соціальний капітал не вирізняється з-поміж інших елементів сукупного капіталу — природного, матеріального, фінансового та екологічного. Як нематеріальний актив соціальний капітал є більш динамічним, активним та впливовим завдяки поліфункціональному призначенню, багатокомпонентності власної структури та орієнтованості на досягнення соціально значущих цілей, насамперед консолідації і солідарності суспільства. Стабільний та продуктивний процес конвертації капіталу забезпечує накопичення соціальних ресурсів, їх залучення до процесу суспільного розвитку та безперервне відтворення, отже, створює нові можливості розвитку для кожного суб'єкта такої взаємодії. Зворотний процес знецінення обертається соціальною ексклюзивістю та маргіналізацією населення. У будь-якому суспільстві ці процеси поєднуються з різним ступенем оптимізації, їх співвідношення між собою значною мірою визначає рівень інклюзивності економіки, її соціалізації та перспектив розвитку. У зв'язку з цим актуалізація наукової проблематики, тісно пов'язаної із дослідженням конвертації соціального капіталу, обумовлена необхідністю розв'язання сучасних проблем соціального розвитку та економічного зростання.

Метою статті є визначення специфіки конвертації соціального капіталу як складової сукупного національного, її суперечностей та принципів реалізації в державній політиці у контексті різних моделей впливу на її перебіг.

Новизна статті полягає у формуванні поглядів на процес успішної конвертації капіталу в соціальні досягнення та обґрунтуванні можливих засобів мінімізації виникаючих суперечностей з визначенням принципів і моделей управлінського впливу на цю сферу, необхідних в умовах модернізації державної соціально-економічної політики.

Методи дослідження. При підготовці статті використано широкий спектр наукових методів дослідження, зокрема методів діалектики для визначення функціонального призначення соціального капіталу в системі відносин, сформованих на рівні національного капіталу; абстрактно-логічного аналізу — для з'ясування природи соціальної капіталізації, її значення для суспільного розвитку, а також тих протиріч, які перешкоджають її прискоренню; методів економіко-статистичного аналізу для виявлення тенденцій розвитку соціального підприємництва в Україні та країнах Європи; сценарного моделювання — для обґрунтування доцільних засобів впливу на сучасні процеси соціальної капіталізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку та інструментам формування соціального капіталу приділено значну увагу в працях зарубіжних науковців, зокрема У. Бейкера (U. Beiker), П. Бурд'є (P. Bourdieu), Д. Коулмена (D. Koulmen), А. Лайта (A. Lait), Р. Патнама (R. Patnam), В. Радаєва (V. Radaiev), Ф. Фукуями (F. Fukuiama), Л. Ханіфана (L. Khanifan). Закономірним є посилення науково-дослідницького інтересу та уваги до проблем розвитку соціального капіталу і в Україні, зважаючи на посилення соціальної значущості трансформацій, що активізувались у суспільному просторі. Вітчизняними науковцями, серед яких М. Бойко (M. Boiko), Б. Буркинський (B. Burkynskyi), В. Геєць (V. Heiets), М. Горожанкіна (M. Horozhankina), О. Грішнова (O. Hrishnova), М. Грицаєнко (M. Hrytsaienko), Е. Лібанова (E. Libanova), М. Семикіна (M. Semykina) розроблено окремі теоретичні і прикладні основи капіталізації соціальних процесів у контексті їх суспільного значення, впливу на результативність економічної діяльності суб'єктів підприємництва на макро- і мікрорівні та забезпечення добробуту нації загалом.

У наукових працях обґрунтовано сутність і функції соціального капіталу як інституту координації взаємодії економічних агентів [1], сформовані певні методологічні і методичні підходи щодо його оцінки, у т. ч. вимірювання соціальних дисфункцій або відсутності соціальної кооперації [2—4]. Активізовано дослідження щодо особливостей впливу соціального капіталу на створення і функціонування об'єднаних територіальних громад з точки зору задоволення потреб у соціальних послугах, сприяння накопиченню людського потенціалу, підвищення ефективності використання суспільних ресурсів та визнання у регіоні досягнень об'єднаних територіальних громад [5]. Розглянуто механізм конвертації індивідуального та корпоративного соціального капіталу в інші форми капіталу, які, взаємодіючи між собою, здатні надати нової якості кожному з них [6, 7]. Попри те, що нині доведено динамічний характер соціального капіталу, його здатність виконувати різні суспільно значущі функції та набувати різних форм (продуктивний, відкритий, символічний, культурний), потребує більш детального розгляду та обґрунтування специфіка його конвертацій-

них можливостей в матеріальні чи нематеріальні вигоди і переваги у зв'язку з новим етапом розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Ідея дослідження проблем суспільного розвитку й ефективності економічної діяльності у контексті процесу конвертації соціального капіталу була започаткована та розвинута такими дослідниками: П'єром Бурд'є, Джеймсом Колманом, Робертом Патнамом, Френсісом Фукуямою. Доведено, що конвертація різних форм сукупного капіталу за умови залучення соціального забезпечує вагомий мультиплікативний ефект, насамперед в економічній сфері. Вагоме методологічне значення має висновок про продуктивність соціального капіталу подібно до інших форм, його спроможність прискорювати досягнення певних цілей розвитку суспільства, окремих спільнот чи громадян [8, 9]. Соціальний капітал, сформований на основі високої активності населення (участі у виборах, у громадських об'єднаннях, зацікавленості в місцевих справах), обумовлює зростання продуктивності реформ та управлінських повноважень. Ефективність колективної діяльності, побудованої на довірі і спільній системі цінностей та норм, об'єднує людей і забезпечує поширення інформації, корисної для розширення економічних можливостей, а також співробітництва у бізнесі, вирішенні конкретних проблем з якості життя в цілому [10, 11].

У загальнонауковому розумінні процес конвертації капіталу характеризує зміну його основних параметрів, розширення спектру функцій, а нерідко — і характер взаємодії з іншими формами капіталу. За різних соціально-економічних умов можуть трансформуватись його якісні характеристики через встановлення важливих взаємозв'язків у рамках нових мереж із розширенням можливостей розвитку, а також кількісні, передусім, через участь у благодійних організаціях, волонтерському русі, органах самоорганізації населення та інших структурах. Завдяки конвертації реалізується потенційна спроможність спільнот, суб'єктів підприємництва, влади та соціуму досягати конкретних результатів чи вигоди через участь у соціальних мережах і об'єднаннях на засадах довіри, легітимності та відповідальності, що мотивують до плідної співпраці. Вона може бути втілена у життя на основі обміну матеріальними чи нематеріальними активами, дольової участі у результаті або з метою досягнення синергетичного ефекту від координації дій, кооперації чи інтеграції спільних зусиль (рис. 1).

В умовах низького рівня інституціонального розвитку держави нерідко виникають суперечності між національним і корпоративним капіталом. Ідеальною моделлю є зростання корпоративного капіталу на високих стандартах відповідальності і культури, створення легітимних локальних інституціональних просторів, що спричиняють адекватне зміцнення національного капіталу, посилюючи тим самим державу, збільшуючи потенціал її самодостатності та саморозвитку. Проте українські економічні реалії і

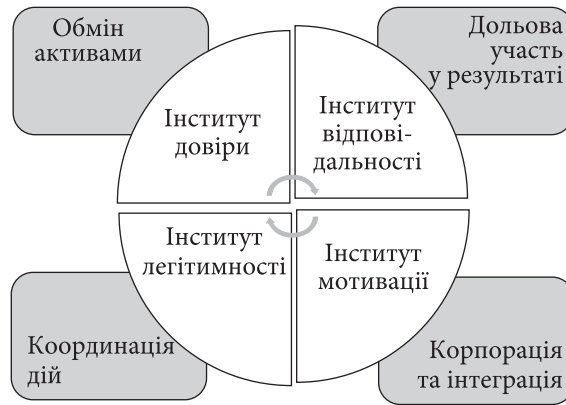
Рис. 1. Інститути та засоби конвертації соціального капіталу
Джерело: складено за [10, 11].

соціальні практики демонструють неоднозначність таких взаємовпливів. Йдеться про потужні і впливові природні монополії, економічна поведінка яких на ринку суперечить засадам добросовісної конкуренції та соціальної відповідальності. В ко-

рисливих цілях зловживаючи таким становищем, вони демонструють повне нехтування принципами доброчесності. Ситуація незбалансованості різних напрямів державної політики у цій сфері (цінової, тарифної, політики доходів), можливості одержання надприбутків на тлі збідніння населення істотно погіршують ситуацію.

У контексті зазначених проблем на особливу увагу заслуговує інший процес, протилежний за своєю природою і спрямуванням до розглянутих, — розвиток соціального підприємництва як поступове перетворення наявних матеріальних активів на соціальні цінності. В процесі соціально орієнтованої підприємницької діяльності істотно прискорюється розвиток місцевих громад, зміцнюється їх економічний потенціал та розширюються можливості інвестування у соціальні проекти. Створюючи робочі місця з гідними умовами праці та інвестуючи час і гроші у важливі місцеві ініціативи, соціальне підприємництво сприяє розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Його успішність вимірюється не лише фінансовими результатами підприємницької діяльності, а й конкретним внеском на задоволення потреб суспільства, який зазвичай чітко визначено у статуті підприємства.

Головна суперечність виникає між високою потребою у розвитку такого підприємництва та низькими стартовими можливостями вітчизняного бізнес-середовища. В складних соціально-економічних та геополітичних умовах мотивація вітчизняних підприємців до конвертації власних активів у соціальний капітал залишається доволі слабкою з різних причин. Головними є: невпевненість у стабільності ринків збуту навіть у найближчому майбутньому, зацікавленість у швидкому обігу економічного капіталу, його максимальній віддачі у короткостроковому та середньостроковому періоді; недостатня інформованість підприємців про потенційні можливості соціального бізнесу, а також форми і способи підтримки міжнародними організаціями та органами місцевого самоврядування. Тому конвер-

тація економічних та управлінських активів у соціальний капітал відбувається зазвичай за «гібридною» бізнес-моделлю за рахунок комбінації: ринкових джерел, наприклад, продажу товарів та послуг державному чи приватному сектору; неринкових джерел, насамперед державних субсидій та дотацій, приватних пожертв, негрошових або натуральних внесків, зокрема таких, як добровільна робота. Близько 50 % соціальних підприємств фінансовані за рахунок грантів, 20 % використовують кредити, а для майже 25 % основним джерелом фінансування є власні кошти засновника [12].

Попри відсутність в Україні надійної інформаційно-статистичної бази щодо поширення соціального підприємництва, його ефективності в аспекті впливу на соціальний розвиток, певні висновки можна зробити, спираючись на результати опитувань та каталогізації підприємств. Про активізацію соціальних ініціатив у бізнес-середовищі свідчать дані каталогів соціальних підприємств у 2016—2017 рр., за якими в Україні зафіксовано 150 таких підприємств різної організаційно-правової форми (проти 41 у 2013 р.) — від громадських організацій до товариств з обмеженою відповідальністю [13]. За експертними оцінками, їх реальна кількість перевищила 1000 підприємств [14] з найвищою концентрацією у північних (43 %, з них 20 % — у м. Київ) і західних (27 %) регіонах країни. При цьому 48 % українських соціальних підприємств працюють менше 3-х років і в 56 % працевлаштовані не більше 5 осіб [15].

Дослідження показують, що соціальне підприємництво активно розвивається у тих сферах економічної діяльності, що не потребують значних початкових капіталовкладень або створюються на базі існуючих підприємств: у переробній промисловості (швейному виробництві, виробництві харчових продуктів, виготовленні та ремонті меблів, сувенірної продукції); сільському господарстві, освіті (насамперед, учбово-виробничі комбінації для осіб з обмеженими фізичними можливостями) та торгівлі (рис. 2). Найпоширенішими типами соціальних підприємств є орієнтовані на працевлаштування, навчання та підтримку соціально вразливих груп населення, генерування прибутку для підтримки інших громадських ініціатив, підтримку екологічних ініціатив (наприклад, шляхом виготовлення продукції зі вторинної сировини) та проведення інформаційних кампаній серед громадськості.

Через підприємництво конвертація бізнес-активів у соціальний капітал може бути здійснена двома основними шляхами: безпосередньо — коли досягається позитивний соціальний ефект від реалізації продукції чи послуг; опосередковано — шляхом виділення частки прибутку на соціальні цілі. За даними Каталогів соціальних підприємств України, упродовж 2016—2017 рр. понад чверть соціальних підприємств спрямовувало на соціальні потреби до 25 % прибутку, 8 % таких підприємств надали 75—100 % прибутку на такі цілі (рис. 3). Найбільш суспільно значущими напрямками

Рис. 2. Структура соціальних підприємств за видами економічної діяльності в Україні, 2016—2017 рр., %

Джерело: побудовано за даними Каталог соціальних підприємств України 2016—2017 рр.

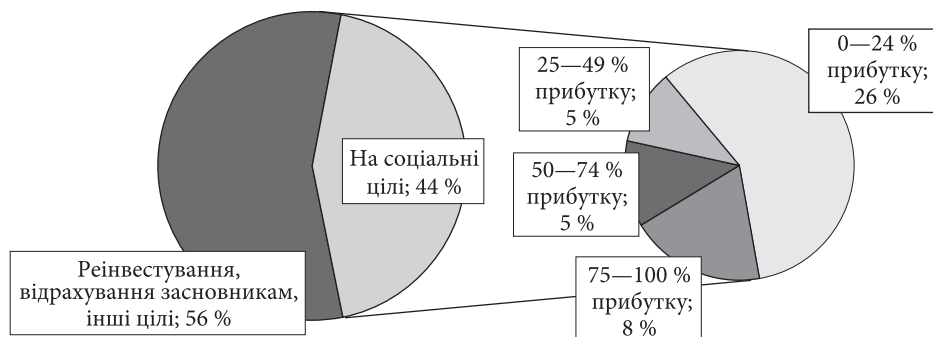

Рис. 3. Структура підприємств за часткою прибутку на соціальні цілі (в діапазонах: 0—24; 25—49; 50—74 та 75—100 % прибутку від підприємницької діяльності)

Джерело: побудовано за даними Каталог соціальних підприємств України, 2016—2017 рр.

їх діяльності є працевлаштування вразливих на ринку праці верств населення, виробництво товарів і послуг для малозабезпечених споживачів, активізація соціальної роботи та підтримка реалізації окремих соціальних проєктів.

Соціальне підприємництво в Україні знаходиться на етапі становлення. Незважаючи на потужну міжнародну підтримку таких організацій, як

Британська Рада, Фонд Східна Європа, *Pricewaterhouse Coopers* в Україні, *Erste Bank* в Україні, Міжнародний Фонд «Відродження» за сприяння *Erste Stiftung*, Український фонд підтримки підприємництва, воно, на жаль, не набирає швидких темпів зростання через суперечність, що виникає між суспільним запитом на його розвиток та пасивністю органів влади у цій сфері. Вочевидь, дефіцит уваги з боку структур державної влади та місцевого самоврядування є основною перешкодою на цьому шляху. Необхідно зазначити, що фінансова підтримка соціальних підприємств у країнах ЄС великою мірою формується за рахунок державного сектору економіки. З-поміж 45 % соціальних підприємств Італії основними клієнтами є саме представники державних органів управління. У Великій Британії 52 % соціальних підприємств отримують певний дохід у державному секторі, у 23 % такі надходження є основним або єдиним джерелом доходу. Як наслідок, рівень активності соціальних підприємств відносно загальної кількості основних підприємств становить близько 1 % національного бізнесу [16].

Розвиток підприємництва — далеко не єдиний шлях зміцнення соціального капіталу. Пріоритетним для України є розвиток волонтерського руху, благодійництва, створення органів самоврядування та самоорганізації населення за місцем проживання, а також посилення позицій соціального капіталу в структурі трудових відносин. Синергетичний ефект, досягнутий через такі зміни, спроможний реально змінити практику формування соціального капіталу в країні та посилити його позиції в структурі сукупного капіталу. Важливо, щоб за будь-яких умов конвертація соціального капіталу здійснювалась за успішним сценарієм, тобто таким, що сприяє досягненню соціально значущих цілей і результатів на основі певних принципів. Серед останніх доцільно виокремити такі.

Стабільна активність та результативна соціальна взаємодія. Передбачає довгостроковий характер взаємодії, коли продуктивна активність суб'єктів не зводиться до короточасної кампанії, розрахованої лише на розв'язання конкретного актуального завдання. Необхідним є постійне накопичення та аналіз практичного досвіду соціальних контактів, а також розвиток нових способів самоорганізації громадян та спільнот. Лише численні горизонтальні взаємозв'язки, що формуються і безперервно підтримуються, примножують капітал соціуму. Натомість зниження соціальної взаємодії, громадянської активності, а також поширення недовіри між членами суспільства обумовлюють процеси декапіталізації.

Варто зазначити, що в Україні дедалі більше фінансових потоків спрямовуються у соціальний капітал через активізацію різних напрямів діяльності громадських організацій, організовану на засадах рівності перед законом, прозорості і публічності, добровільності і самоврядування, вільного вибору території діяльності, відсутності майнового інтересу. Відповідно зросла кількість керівних органів громадських організацій — з 21 417 од. у

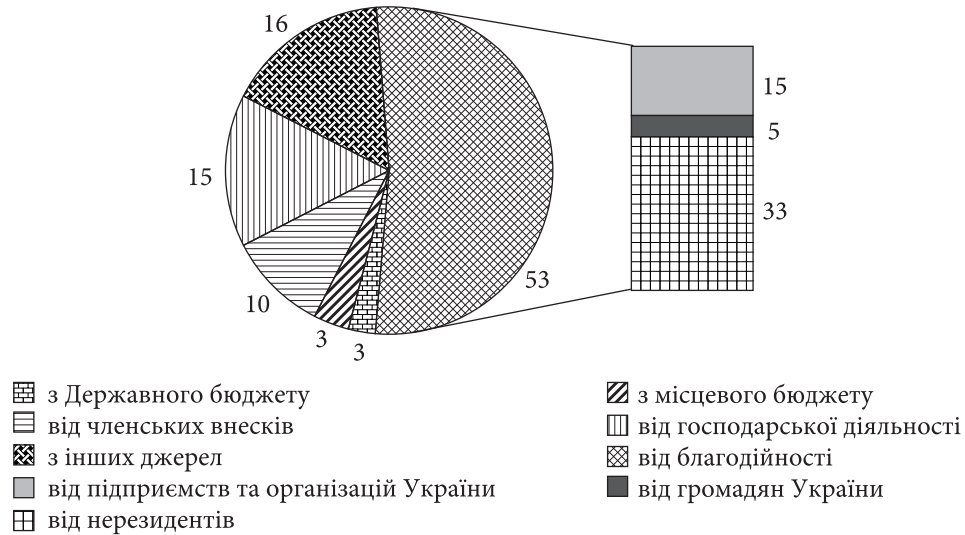

Рис. 4. Структура фінансових надходжень до громадських організацій за джерелами, 2017 р., %

Джерело: побудовано за даними Держстату України.

2014 р. до 25 988 од. у 2017 р., тобто на 21,3 %. При цьому значна частина надходжень до громадських організацій здійснювалась на благодійній основі — 53 % від їх загальної суми, з них 33 % надійшло від нерезидентів, 15 % — від підприємств та організацій України (рис. 4). Висока частка благодійних внесків свідчить про підтримку громадянами цих об'єднань як таких, що діють в інтересах громадян. Найчисельнішими є правозахисні, екологічні, молодіжні, спортивні, військово-патріотичні організації.

Останнім часом світ опинився в іншій реальності через кризові явища в соціально-економічній, політичній та санітарно-епідеміологічній сферах, які певною мірою посприяли накопиченню соціального капіталу та реалізації його потенціалу. Зокрема, за даними опитування представників громадських організацій, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 15.04—1.05.2020 р., у результаті пандемії COVID-19 посилилася соціальна згуртованість та самоорганізованість у суспільстві (рис. 5). Більшість громадських організацій спрямували діяльність на організацію допомоги соціально вразливим верствам населення та на контроль за діяльністю влади. Активізована також роз'яснювальна робота серед населення щодо уникнення розповсюдження коронавірусної інфекції.

Комплементарність та узгодженість інтересів суб'єктів локальних ініціатив. Активність соціальної взаємодії окремих суб'єктів залежить від заінтересованості в об'єднанні зусиль, ресурсів та здійсненні спільної діяльності. Відповідно до цього принципу реалізується такий етап конвер-

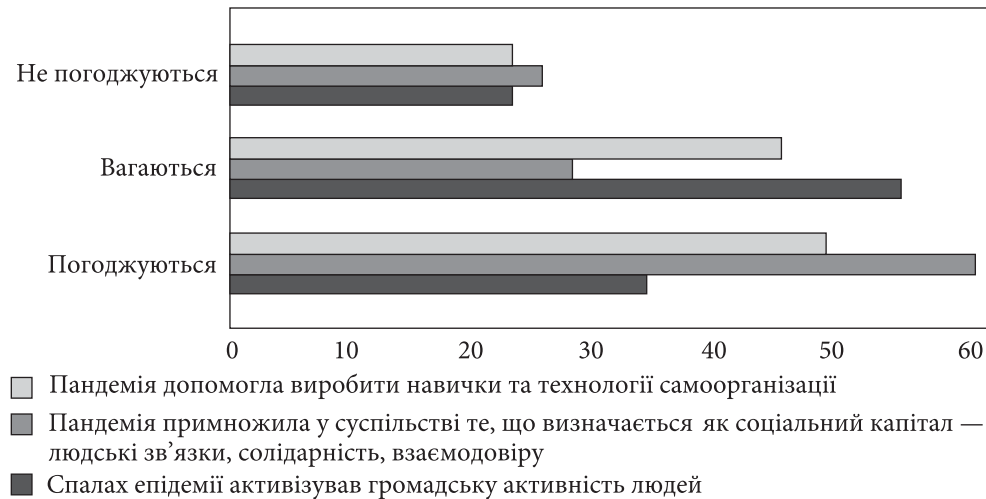

Рис. 5. Оцінювання впливу пандемії COVID-19 на розвиток соціального капіталу, % відповідей серед представників громадських організацій

Джерело: побудовано за результатами опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва «Громадянське суспільство в умовах пандемії COVID-19: як громадські організації справляються з новою реальністю?» з 15 квітня по 1 травня 2020 р.

тації соціального капіталу, як розподіл активів на основі обмінів. Суб'єкти соціальної взаємодії можуть намагатись досягти різних цілей та різними шляхами в результаті співпраці у рамках обраного поля діяльності. Віддача від неї може очікуватись у вигляді майбутньої реалізації перспективних планів та ідей.

Мінімальне адміністрування чи застосування регулятивних ресурсів з боку владних структур. Якщо у генеруванні соціального капіталу роль державних органів влади та органів місцевого самоврядування є значною, то у процесі його конвертації вона поступово мінімізується. У зв'язку з тим, що соціальний капітал практично не має чіткої правової регламентації, процес його конвертації здійснюється здебільшого спонтанно, без задіяння адміністративних ресурсів. На добровільній основі відбувається об'єднання зусиль і ресурсів власників соціального капіталу, засноване на взаємній довірі, відповідальності та кооперації задля вирішення конкретних завдань. Доцільно виокремити два типи соціальних об'єднань, утворювані в результаті конвертації соціального капіталу: тимчасової дії та стійкі довготривалі об'єднання, що приводять до істотних зрушень у системі соціально-економічних відносин. Прикладом останніх є соціальні групи, які виникли в період революційних змін у країні та пройшли шлях від неформальних утворень до юридично оформлених громадських організацій, діяльність котрих формує конкретні тренди у сфері соціально-економічного

розвитку на основі посилення впливу громадськості на соціальну відповідальність влади та бізнесу. За цим принципом розподіл соціальної відповідальності між державою та суспільством деформується внаслідок комплексної або одиночної дії факторів: недовіри до державних соціальних інституцій, їх недостатньої потужності, випереджаючого розвитку громадянського суспільства чи посилення соціальної орієнтації бізнес-структур.

Динамізм змін у соціально-економічній сфері, відповідальність суб'єктів за результативність взаємодії та добродійність. Цей принцип передбачає підвищення професійної мобільності, посилення адаптованості суб'єктів до умов соціальної взаємодії на ринку праці. Сфера зайнятості і є епіцентром конвертації соціального капіталу, оскільки усі без винятку види економічної активності населення потребують залучення соціального потенціалу та налагодження соціальних зв'язків. У процесі продуктивної трудової діяльності відбувається постійне оновлення контактів та мережі відносин, а також сукупності діючих формальних і неформальних норм (правил), що дають змогу працівникам, трудовим колективам, соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для вирішення спільних економічних і соціальних завдань. Відповідно до цього принципу чітко простежується шлях конвертації соціального капіталу за основними етапами. На рівні окремих індивідуумів: освіта (накопичення соціального капіталу) — працевлаштування — зайнятість та отримання доходу (економічна віддача капіталу) — підвищення професійного рівня. Для соціальних груп: освіта — формування трудового колективу — утворення та розвиток неформальних соціально-економічних зв'язків і відносин — підвищення соціальної відповідальності роботодавця, активізація матеріального та нематеріального стимулювання суб'єктів (у межах утвореної активної соціальної групи та поза нею).

На різних етапах розвитку соціуму мають бути опрацьовані відповідні механізми впливу на процес формування соціального капіталу, його конвертацію у продуктивні, соціально значущі форми. За сучасних умов важливо, як показали дослідження, визначити ефективні інструменти мінімізації дисбалансів і невідповідностей у зв'язку зі слабкістю інституціональної основи соціального капіталу.

Кожне суспільство залежно від політичної ситуації та домінуючих цінностей обирає ту чи іншу модель пом'якшення суперечностей, що виникають під час процесу конвертації капіталу, реалізуючи конкретні цілі і завдання державної політики. Україна є прикладом держави, яка в здійсненні економічних і соціальних реформ пішла шляхом зміни раніше сформованих пріоритетів та практик розвитку. Зокрема, зміни спеціалізації окремих територій та сфер економічної діяльності й, відповідно, структури національної та місцевих економік (згорнувши наукомісткі сектори економіки та надавши пріоритет розвитку аграрного сектору економіки), а

також це зміни базових моделей розвитку охорони здоров'я та системи освіти. Радикальні перетворення з поширенням цілей і завдань європейської інтеграції без відповідної гармонізації вітчизняного законодавства до правових норм країн ЄС не могли гарантувати успіху та досягнення очікуваних результатів. Це значно послабило потенціал продуктивної соціальної взаємодії у суспільстві, оскільки було орієнтоване винятково на мобілізацію потенціалу бізнесу, громад, окремих домогосподарств.

Наведений алгоритм управлінських дій можна визначити як *модель мобілізаційної адаптації*. Специфіка її полягає в тому, що нові орієнтири і завдання розвитку, ініційовані публічною владою з використанням переважно ідеологічних ресурсів впливу, можуть посилювати дієвість офіційно встановлених норм, правил, стандартів чи змінювати їх задля досягнення певних цілей. Проте здебільшого це не гарантує досягнення визначених цілей. Зазвичай, як свідчить досвід інших країн, успіх реалізації моделі залежить від авторитету публічної влади, довіри до неї — з одного боку, та рівня самосвідомості населення, спроможності пристосовуватись до нових реалій через мобілізацію власних адаптаційних можливостей — з іншого. За умов безперервних трансформаційних змін та нестабільності, тим більше загострення кризових явищ в економіці та зростанні невпевненості населення у життєвих перспективах, суто ментальна прийнятність нових орієнтирів і цілей розвитку залишається під питанням; нерідко вона лише спричиняє зростання недовіри до владних структур чи породжує конфліктні ситуації між гілками влади, владними структурами та населенням.

Така політика є неприйнятною, вона посилює соціальну дезінтеграцію. Зокрема, орієнтація на європейський вектор розвитку не посприяла реальним інтеграційним процесам. На жаль, більшість сегментів європейського товарного ринку залишились закритими для вітчизняних товаровиробників. Натомість країни ЄС отримали доступ до українського товарного ринку та ринку дешевої робочої сили. Вони не мають намірів відмовлятися від робітників-українців навіть в умовах несприятливої епідеміологічної ситуації в світі. Попри карантинні обмеження через пандемію COVID-19 деякі європейські країни анонсували необхідність залучення саме української робочої сили.

Підсумовуючи результати реалізації цієї моделі, слід зазначити, що для посилення соціальної взаємодії та згуртованості у суспільстві пріоритетного значення набувають економічні досягнення, трансформовані у параметри якості життя.

В українських реаліях використовують й інший, інституціональний підхід до формування нових соціальних зв'язків. Він орієнтований на посилення дієвості, ефективності регулятивного впливу на суспільний розвиток законодавчо встановлених норм і правил через їх наближення до

реальних потреб населення, бізнесу, розвитку адміністративно-територіальних утворень. Йдеться про істотне оновлення законодавчої та нормативно-правової бази щодо соціального розвитку згідно з уявленнями про те, що будь-який закон становить собою зведену в норму вкорінену традицію; створення умов для розвитку правової держави з надійним захистом прав і свобод громадян. Важливим кроком у цьому напрямі є належна імплементація норм законів України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI від 22.03.2012 р. та «Про благодійництво та благодійні організації» № 5073-VI від 05.07.2012 р. й приведення їх у відповідність до норм міжнародного права. У межах моделі інституціональної модернізації незалежно від використання механізмів (адміністративних чи ринкових) важливо сформулювати нормативно-правове поле, сприятливе для розвитку громадянської активності та економічного зростання.

Найскладнішою в аспекті практичної реалізації є система взаємозв'язків, що передбачає гармонізацію, досягнення прийнятних компромісних рішень між формальними і неформальними нормами на основі соціокультурної консолідації суспільства. По суті, це *модель пошуку компромісних рішень* з метою досягнення соціально значущого синергетичного ефекту від таких дій. Компліментарність зазначених норм, їх мінімальне соціальне дистанціювання лише спрощує це завдання; зворотна ситуація — ускладнює, хоча здебільшого саме вона є типовою для більшості ситуацій з пошуку прийнятних рішень. На перешкоді такій гармонізації постають суперечності між тим, що ми визнаємо еталонними морально-етичними нормами (соціальна відповідальність, доброчесність, соціальна справедливість, довіра, підтримка), і конкретними «зразками» соціальної поведінки (подвійна мораль, нехтування суспільною думкою, збагачення за всяку ціну), котрі нерідко сприймаються як реальність, змінити яку практично не можливо, а подекуди і недоцільно.

Інший аспект цих суперечностей полягає в тому, що неформальні норми (прийнятні для більшості) спрацьовують легше за формальні, здебільшого за інерцією. Неформальні норми і правила спираються на соціальний капітал як відносини довіри, відповідальності. Дотримання цих норм ураховує репутацію чи імідж певного суб'єкта. Водночас рівень сприйняття формальних норм, які генерують інститути з недостатнім рівнем інституційної довіри, залишається на низькому рівні, звідси — і зневага чи ігнорування важливих норм із регулювання різних сфер суспільного буття. За результатами соціологічних досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, громадяни висловлюють недовіру державному апарату (77 %), судовій системі (76 %), комерційним банкам (71,5 %), політичним партіям (70 %), Верховній Раді України (65 %), Уряду України (64,5 %), Національному банку України (60 %), профспілкам (51 %) [16].

Висновки. В сучасному соціально-економічному розвитку країн світу істотно зростає роль нематеріальних активів, серед яких і соціальний капітал з високим потенціалом консолідації суспільства. За будь-яких умов продуктивний соціальний капітал формує широке поле плідної взаємодії задля досягнення значущих цілей розвитку чи успіху в окремих сферах суспільного буття, пов'язаних з економічним зростанням, соціальною згуртованістю і солідарністю, розвитком підприємництва та територіальних спільнот. Соціальний капітал, як структурний елемент сукупного національного, виконуючи головну — з'єднуючу функцію з-поміж інших форм сукупного капіталу, містить інформацію про можливі економічні ресурси та підпорядковується загальним закономірностям конвертації, серед яких реалізація можливостей домінування, спроможність до взаємної конвертації з іншими формами капіталу та значущість інструментів нагромадження і використання для соціальної згуртованості та консолідації.

У процесі конвертації соціального капіталу нерідко виникають суперечності, зокрема між корпоративним та національним капіталом унаслідок монополізації простору їх взаємодії, інституційної слабкості держави та невизначеності механізму узгодження цілей і завдань управлінських структур щодо соціалізації різних напрямів економічного розвитку держави. Досягненню якісно нових ознак соціального капіталу сприятиме реалізація таких основних принципів його конвертації, як стабільна активність та результативна соціальна взаємодія, узгодженість інтересів суб'єктів локальних ініціатив, мінімальне адміністрування з боку владних структур. Не меншого значення набуває динамізм змін у соціально-економічній сфері на благо більшості, відповідальність суб'єктів за результативність взаємодії та добродійність. Україна як держава з низьким рівнем інституціоналізації соціально-економічних процесів має активізувати пошук прийнятних моделей конвертації соціального капіталу, надаючи перевагу тим, що орієнтовані на досягнення ефектів від соціокультурної консолідації суспільства через гармонізацію формальних і неформальних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горожанкіна М. Є. Соціальний капітал суспільства в умовах трансформації економічної системи (питання теорії і методології): автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.01. Донецьк, 2008. 32 с.
2. Буркинський Б. В. Соціальний капітал: сутність, джерела та структура, оцінка. *Економіка України*. 2013. № 1. С. 67—81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_1_8 (дата звернення: 21.07.2020).
3. Семикіна М. В. Соціальний капітал в умовах трансформації зайнятості : Монографія / М. В. Семикіна, Г. К. Волчкова. Кропивницький : Видавництво ТОВ «КОД», 2018. 296 с.
4. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання / За ред. Е. М. Лібанової. Умань : Сочинський, 2012. 348 с.

5. Грицаєнко М. І. Соціальний капітал територіальних громад та їх об'єднань. *Modern Economics*. 2017. № 4. URL: <http://modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/grytsaenko.pdf> (дата звернення: 21.07.2020).
6. Бойко М. М., Грішнова О. А. Управління формуванням індивідуального та корпоративного соціального капіталу в сфері послуг. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 211—218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_2_30 (дата звернення: 19.09.2020).
7. Грішнова О., Полив'яна Н. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 3. С. 19—81.
8. Bourdieu P. The Forms of Capital. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood, 1985. P. 248.
9. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий. *Общественные науки и современность*. 2001. № 3. С. 122—139.
10. Патнам Роберт Д. Творення демократії: традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 302 с.
11. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсиса Фукуями. *День*. 2006. 17 жовт. № 177. С. 4.
12. Екосистема соціального підприємництва в Україні: виклики та можливості. ПАКТ. Київ (Україна) — Вашингтон (США). 2018. URL: https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf (дата звернення: 21.07.2020).
13. Гула О., Жавжарова Т. Соціальний бізнес. Теорія і практика. *Український тиждень*. 2019. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/230033> (дата звернення: 21.07.2020).
14. Андрощук Б., Корнецькі А. Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні? *Social Business In UA*. 2019. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo-efektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/ (дата звернення: 21.07.2020).
15. A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2015. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12987&langId=en> (дата звернення: 21.07.2020).
16. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р.) Разумков Центр. 2020. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020-r> (дата звернення: 21.07.2020).

REFERENCES

1. Horozhankina, M. Ye. (2008). *Sotsialnyi kapital suspilstva v umovakh transformatsii ekonomichnoi systemy (pytannia teorii i metodolohii)* [Social capital of society in the conditions of transformation of economic system (questions of theory and methodology)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Donetsk [in Ukrainian].
2. Burkynskyi, B. V. (2013). Sotsialnyi kapital: sutnist, dzherela ta struktura, otsinka [Social capital: essence, sources and structure, evaluation]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1 (614), 67-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_1_8 [in Ukrainian].
3. Semykina, M. V., & Volchkova, H. K. (2018). *Sotsialnyi kapital v umovakh transformatsii zainiatosti: monohrafiia* [Social capital in the conditions of employment transformation]. Kropyvnytskyi. KOD [in Ukrainian].
4. Libanova, E. M. (Eds.) (2012). *Sotsialni rezultaty derzhavnykh prohram: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty otsiniuvannia* [Social results of state programs: theoretical, methodological and applied aspects of assessment]. Uman [in Ukrainian].

5. Hrytsaienko, M. I. (2017). Sotsialnyi kapital terytorialnykh hromad ta yikh obiednan [Social capital of territorial communities and their associations]. *Modern Economics*, 4 (2017). Retrieved from <http://modecon.mnau.edu.ua/issue/4-2017/UKR/grytsaenko.pdf> [in Ukrainian].
6. Boiko, M. M., & Hrishnova, O. A. (2014). Upravlinnia formuvanniam indyvidualnoho ta korporatyvnoho sotsialnoho kapitalu u sferi posluh [Management of Formation of Individual and Corporate Social Capital in the Service Sector]. *Problemy ekonomiky - The problems of economy*, 2, 211-218. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_2_30 [in Ukrainian].
7. Hrishnova, O., & Polyv'iana, N. (2009). Sotsialnyi kapital: sutnist, znachennia, vzaimozv'iazok z inshymy formamy kapitalu [Social capital: the essence, meaning, relationship with other forms of capital]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 3, 19-81 [in Ukrainian].
8. Bourdieu, P. (1985). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York. Greenwood.
9. Koulman, Dzh. (2001). Kapital sotsialnyi i chelovecheskiy [Social and human capital]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost - Social sciences and modernity*, 3, 122-139 [in Russian].
10. Putnam, Robert D. (2001). *Tvorennia demokratii: tradytsii hromadskoi aktyvnosti v suchasni Italii* [Creation of democracy: traditions of civic activity in modern Italy]. Kyiv. Solomiya Pavlychko Publishing House "Osnovy" [in Ukrainian].
11. Fukuiama, F. (2006). Shcho take sotsialnyi kapital? Kyivska lektiia Frensis Fukuiamy [What is social capital? Kyiv lecture by Francis Fukuyama]. *Den - Day*, 177, 4 [in Ukrainian].
12. Ekosystema sotsialnoho pidpriemnytstva v Ukraini: vyklyky ta mozhlyvosti [Social Entrepreneurship Ecosystem in Ukraine: Challenges and Opportunities] (2018). *pactukraine.org.ua*. Retrieved from https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf [in Ukrainian].
13. Hula, O., & Zhavzharova, T. (2019). Sotsialnyi biznes. Teoriia i praktyka [Social business. Theory and practice]. *Tyzhden.ua - Week.ua* Retrieved from <https://m.tyzhden.ua/publication/230033> [in Ukrainian].
14. Androshchuk, B., & Kornetsky, A. (2019). Sotsialne pidpriemnytstvo: Efektyvnyi instrument podolannia sotsialnykh vyklykiv v Ukraini? [Social Entrepreneurship: An Effective Tool for Overcoming Social Challenges in Ukraine?] *socialbusiness.in.ua* Retrieved from https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo-efektyvnyi-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/ [in Ukrainian].
15. A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report (2015). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12987&langId=en>
16. Otsinka hromadianamy diialnosti vlady, riven doviry do sotsialnykh instytutiv ta politykiv, elektoralni oriantatsii hromadian (liutyi 2020 r.) [Citizens' assessment of government activities, level of trust in social institutions and politicians, electoral orientations of citizens (February 2020)]. *razumkov.org.ua*. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriantatsii-gromadian-liutyi-2020r> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 22.09.2020.

T. A. Zaiats, Dr. Sc. (Economics), Prof., Head of Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: scap@online.ua
ORCID 0000-0002-9767-5527
Scopus ID 55864441800

V. L. Zhakhovska, PhD (Economics), Senior Research
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenko, 60
E-mail: valentinnazh@gmail.com
ORCID 0000-0002-2361-1088

CONVERSION OF SOCIAL CAPITAL IN UKRAINE:
CONTRADICTIONS, PRINCIPLES AND PROSPECTS

The article is devoted to theoretical problems of social capital conversion in modern conditions based on modern ideas and taking into account the specifics of social capital formation in Ukraine in recent years as well as the latest achievements of social practices in European countries. The article is relevant due to the need to accelerate the processes of social capitalization and its conversion into open productive forms for social consensus, social development and economic growth. The novelty of the study lies in the formation of a system of views on the nature of social conversion, its contradictions, identified on the basis of systematization of existing relationships and interdependencies in this area, as well as substantiation of models to minimize possible negative consequences for society. The positions of social capital in the structure of total capital, its connection with natural, physical, financial and human capital are conceptually defined, and the leading role of open social capital in the formation of a democratic society is proved. The specifics of the conversion of social capital in comparison with other forms of capital are revealed. It is established that currently the contradiction between national and corporate social capital is gaining signs of stability. The basic principles and methods of conversion of social capital, adequate to the conditions of formation of a democratic society, are substantiated. Based on the assessment of real trends in socio-economic development and common social practices, three possible models of minimizing the contradictions that arise during the conversion of domestic social capital are proposed, each of which is subject to specific tasks and achieving certain development goals. The model of mobilization adaptation is based on the formation of new values in society, norms by public authorities using mostly ideological resources of influence on the basis of authority and trust in it by citizens. The model of modernization is focused on updating the statutory norms and rules through their approximation to real economic needs and social practices in accordance with the notion that any law is a normalized ingrained tradition. The model of compromise solutions involves achieving a balance between formal and informal norms in order to achieve a synergistic effect from the conversion of social capital.

Keywords: conversion, models, principles, social capital, contradictions.